

KÜRESEL SİSTEMDE BORÇ KRİZİ - YOKSULLUK ve IMF

Kaan Ögüt

Uluslararası Para Fonu IMF, Dünya Bankası ile birlikte, 1944 yılında toplanan Bretton Woods konferansında kurulmuştur. Başlıca amacı uluslararası para sisteminin düzenli bir biçimde işlemlerini sağlamak ve üye ülkelerin dış ödeme güçlüklerinin çözümüne katkıda bulunmaktır. IMF'ye üye ülkeler aynı zamanda Dünya Bankası'na da üyedirler. Her iki kuruluşun merkezi de Washington D.C.'dedir. (**Seyidoğlu 1996**) IMF'nin görevinin ödeme gücü çeken ülkelere yardımcı olmak olarak belirlenmesine karşılık borç sorunu yaşayan ülkelerin nasıl bu duruma geldiklerini sorgulamadığı görülüyor. **Krugman** borçlanma sorununun kaynağını açıkça gösteriyor. 1973'ten sonra gelişmekte olan ülkelere uygun faizle verilen borçlar, gelişmiş ülkelerdeki kazanç kar hadlerinin düşmesi ve OPEC'in cari hesap fazlasının ekonomide yeniden kullanılma ihtiyacı ile hız kazandı. 1970'ler boyunca gelişmekte olan ülkeler yurtdışından borç alarak üretimlerini ve harcamalarını yüksek büyüme hızlarında sağlayabildiler. Ağır borçlanma ikinci petrol krizinden sonra sorunlara yol açtı. Ağustos 1982'de Meksika'nın artık kredi aldığı ülkelere planlı taksitler bağlanmış geri ödemelerini yapamayacağını açıklaması gelişmekte olan ülkelere borç vermeyi yavaşlatışına neden oldu (**Krugman**). Bundan kısa bir süre sonra Brezilya ve Arjantin de aynı duruma düştüler, 1983'ün ilkbaharına kadar 25 dolayında az gelişmiş ülke uluslararası bankalara olan borçlarının üçte ikine yakın kısmını ödeyemediler (**Seyidoğlu, 2001**). Aynı dönemde temel madde fiyatlarının düşmesi, dış ticaret hadlerinin aleyhe dönüşü ve **gelişmiş ülkelerde korumacılık duvarlarının giderek yükseltilmesi**, yeni sanayileşen ekonomilerin ciddi bir finansman sorunuyla karşılaşmalarına yol açmıştır (**Sönmez**). Yine aynı dönemde doların değerinin ülke paralarına göre artması, gelişmekte olan ülkelerin genelde dolarla ifade edilen borçlarının gerçek yükünü artırdı (**Hatiboğlu**). IMF'nin bir rolü de ülkelerin dış borçlarını daha iyi yönetebilmelerine katkıda bulunmak, dış borçların çeşitlendirilmesi için teknik yardım sağlamak, borç alan ve kredi veren ülke ve finans kuruluşları arasında işbirliğini geliştirmektir (**Apak 1993**).

IMF ve DB'nin işlevini anlayabilmek için 1970'lerdeki ekonomik bunalımla ilişkilendirmek faydalı olacaktır. Kapitalizm 15. yüzyıldan beri doğası gereği emperyalist – sömürgeci bir karaktere sahip. Dolayısıyla düştüğü her ekonomik bunalımdan, bunalımın faturasını az gelişmiş ülkelere çıkararak kurtulmayı bilmiştir. **ABD başta olmak üzere gelişmiş dünya kendi yaşadığı krizi kolayca dışlayabiliyor. Kendini krize girer hissettiği zaman dünyayı kendisine göre biçimlendiriyor. 1970'lerden günümüze gelen süreçte mal ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve tüm gelişmekte olan ülkelerin bu sürecin içine sokulması bunun örneği. Çünkü eğer Batı'da fon biçiminde oluşan büyük çaplı sermaye, sistem içinde kalsa getirisi düşecek, batacak; oysa böyle bir açılım sermayeye bütün dünyayı kapsayan açık pazarlar sunuyor. (Kazgan)** Batı'nın 1970'lerdeki bunalımdan kurtulmak için bir seçeneği kalıyordu. Yeni – sömürge ülkelerden kaynak transferini hızlandırmak. Bu amaçla söz konusu ülkeler için de teoriler geliştirildi. Bu teoriler, ithal ikameci büyüme modelinin, dolayısıyla, korumacılığın kötülüklerini diline dolamıştı. Bu olumsuzluğun alternatifi de dışa dönük model olabilirdi. Böyle bir strateji önermenin çok açık iki gerekçesi vardı. Birincisi, kriz koşullarında korumacılık ve tarife dışı uygulamaların da etkisiyle iyice daralan Batı pazarından pay almak isteyen bu ülkeler arasındaki rekabeti daha da kızıştırmaktı. Bu ihraç ürünlerinin fiyatlarını iyice düşürecekti. İkinci önemli nedeni, borç ödemelerini güvence altına almaktı. (**Başkaya 1995**)

Mısırlı iktisatçı Samir Amin'in IMF hakkındaki yorumu şöyle; "IMF tıpkı öteki Bretton Woods, kurumu Dünya Bankası gibi gerçekleştirdiği müdahalelerde ABD'ye tam bir denetim sağlayacak biçimde tasarlanmıştır. Keynes tarafından savunulan Dünya Merkez Bankası seçeneğinin reddiyle ABD kendine bağımlı, üzerinde daha etkili olabileceği daha güçsüz bir kurumu yeğlemiştir. IMF'nin hedefleri tanımlamakta gerçek bir yetkisi yoktur. Fon daha çok G7 tarafından tanımlanan stratejilerin yürütücüsüdür". (**Amin, 1999**)

Gelişmekte olan ülkeleri etkileyen başlıca ekonomik kararların çekim merkezi olan IMF ve DB demokratik olmayan karakterleri, saydam olmayışlarının, dogmatik ilkelerinin, fikir tartışmasında çoğulculuktan yoksun oluşları eleştiriliyor. Ve **GATT anlaşmalarıyla kurulmuş olan WTO'nun IMF ve DB ile birlikte gelişmekte olan ülkeleri yönlendirirken gelişmiş ülkelerin gerektiğinde kendi aralarındaki anlaşmaları G7'de alabilecekleri söyleniyor**

(Chomsky, 2000). 1980'lerin başından bu yana IMF ve Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkelere (dış borçlarının yeniden görüşülmesinin bir koşulu olarak) dayatılan "makro-ekonomik istikrar" ve "yapısal uyum" programları yüz milyonlarca insanın yoksullaşmasına yol açtı. **Yapısal uyum programları büyük oranda ulusal paraların istikrarsızlaşmasına ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin batışına katkıda bulundu.** Yurtiçindeki alım gücü çöktü, kıtlıklar patlak verdi, sağlık klinikleri ve okullar kapandı, ilköğretim hakkı yüz milyonlarca çocuktan esirgendi. Reformlar, gelişmekte olan dünyanın çeşitli bölgelerinde verem, sıtma ve kolera gibi bulaşıcı hastalıkların yeniden ortaya çıkmasına yardım etti. (Chossudovsky, 1999) IMF'nin Yapısal Uyum Programı'nın içeriği hemen her yerde aynıydı: Kamu harcamalarının, özellikle sosyal harcamaların kısılması; ücret artışlarının sınırlandırılması, hatta ücretlerin düşürülmesi; tarım ve sanayide desteklerin kaldırılarak iç fiyatların dünya düzeyine getirilmesi, iç pazarın dış rekabete açılması; yabancı yatırımcıları ve sermaye hareketlerini teşvik edecek yasal ve kurumsal reformların uygulanması; ihracatçının rekabet gücünü arttırmak için paranın sürekli devalüe edilmesi ve ihracatın vergi iadesi, teşvik vb. desteklenmesi. Kısaca tüm ekonomik kaynakların borç ödemek için döviz kazanmaya yönlendirilmesi, bu arada Batı ülkelerine yeni ticaret ve yatırım olanakları sunulması. (Yıldızoğlu, 1996)

IMF'nin ihracat teşvikleri **yerel üreticiyi, iç pazarın değil dış dünyanın gereksinimine uygun tarım malları üretmeye zorladı, bu ise yerleşik ekonomiyi ve beslenme dengelerini altüst etti.** Bu sırada ithalat serbestleştirildiği için gelişmiş ülkelerde çok yüksek verimlilikle üretilen hayvancılık ve tarım ürünlerinin ithal edilerek iç pazarda çok ucuza satılmasının yerel üreticiyi ve ekonomiyi tarumar etti. Bir sonuç, yerel tarımın yok olması, kendine yeterli ekonomilerin kısa zamanda besin ithalatçısı durumuna gelmesi ve böylece de dış kaynak/borç gereksiniminin artmasıydı. Bir diğer sonuç da, sınırlı sayıda ihracata yönelik ürünün üretiminin yaygınlaşması, ülke gelirlerinin dünya piyasasındaki döviz dalgalanmalarına endeksleşmesi ve bu arada örneğin **ormanların Gana'da olduğu gibi birkaç sene içinde kesilerek satılması ile doğal dengenin tümü ile bozulması ve birbiri ardına gelen kuraklıklar, çölleşme ve açlık.** IMF Yapısal Uyum Programlarının uygulandığı 1980'ler boyunca gelişmekte olan ülke halklarının geliri ortalama % 60 geriledi. 1980'lerin başında bu programlar Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanmaya kalkıldığında sanayi tarumar oldu, işsizlik muazzam boyutlara ulaştı, yoksulluk önceki devlet kapitalisti dönem ile karşılaştırılamayacak düzeylere indi. Açlık, yoksulluk ve doğal felaketlerin, savaşların yanı sıra özellikle tüberküloz, kolera, bağırsak enfeksiyonları, AIDS, trahom gibi salgın hastalıkların yaygınlaştığı, ortadan kalktığı düşünülenlerin de tekrar hortlamaya başladığı görüldü.

Küresel kuruluşlar ulusal ekonomilerin yeniden yapılanma sürecinde önemli bir rol oynuyor. GATT anlaşmasının imzalanması ve 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) kurulması küresel ekonomik sistemin gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. WTO kuruluş tüzüğü, ulusal ticaret politikalarının "denetlenmesi" gibi dünya ticaretinin uluslararası bankalar ve ulusötesi şirketler yararına düzenlenmesini de içeriyor. GATT anlaşması, özellikle yabancı yatırımlar, biyolojik çeşitlilik ve fikri mülkiyet hakları alanlarında, temel insan haklarını ihlal ediyor. Bir başka biçimde ifade edilirse, IMF, Dünya Bankası ve WTO'nun gelişmekte olan ülkelerin ekonomik politikalarının "gözetim"ine dönük yakın işbirliğine dayanan yeni bir "üçlü yetki paylaşımı" çıktı ortaya. IMF-Dünya Bankası reçeteleri yalnızca ülkeler düzeyindeki "hukuken bağlayıcı" belgeler olmayan geçici kredi anlaşmaları aracılığıyla dayatılmıyor. Yapısal uyum programının pek çok maddesi (örneğin ticaret liberalizasyonu ve yabancı yatırım düzenine ilişkin olanlar) WTO anlaşmasının maddeleri sayesinde yerleşiklik kazandı. Söz konusu maddeler ülkelerin uluslararası hukuk çerçevesinde "denetlenmesinin" ve ülkelere "kredi alma koşulları" dayatılmasının temellerini oluşturdu.

Aynı bütçe disiplini, devalüasyon, ticaret liberalizasyonu ve özelleştirme "menü"sü, eşzamanlı olarak 100'den fazla borçlu ülkede uygulanıyor. Borçlu ülkeler ekonomik bağımsızlıktan, maliye ve para politikalar üzerindeki denetim haklarından vazgeçiyor. Ekonomik reformların doğası gerçek bir demokratikleşmenin önüne geçiyor. Uygulanmaları her zaman ordunun ve otoriter devletin desteklenmesini gerektiriyor. Caracas'taki IMF karşıtı isyanlar ekmek fiyatındaki % 200'lük artış sonucunda patlak vermişti. Erkek, kadın ve çocuklara ayırım gözetilmeksizin ateş edildi: Tunus, Ocak 1984: Ekmek isyanının başını çekenler yiyecek fiyatlarının artışını protesto

eden genç işsizlerdi; Nijerya, 1989: Öğrencilerin, Yapısal Uyum Programı karşıtı isyanı ülkedeki üniversitelerden altısının Silahlı Kuvvetler Komuta Konseyi tarafından kapatılmasına yol açtı; Tunus, 1990: Hükümetin IMF destekli reformlarına karşı genel grev ve halk ayaklanması; Meksika, 1993: Zapatista Kurtuluş Ordusu'nun Güney Meksika'daki Chiapas bölgesindeki ayaklanması; Rusya Federasyonu'ndaki protesto hareketleri ve 1993'te Rusya Parlamentosu'na saldırı.

Yapısal uyum programları dört milyardan fazla insanın geçimini doğrudan etkiliyor. Yapısal uyum programının hayata geçirilmesi, tekil borçlu ülkelerin büyük bir bölümünde, makro-ekonomik politikanın, güçlü mali ve siyasal çıkar grupları adına hareket eden IMF ve Dünya Bankası'nın doğrudan denetimi altında "uluslararasılaştırılmasını" sağlıyor. Söz konusu yeni ekonomik ve siyasal egemenlik biçimi (bir tür "piyasa sömürgeciliği") piyasa güçlerinin görünüşte "tarafsız" etkileşimi aracılığıyla insanları ve hükümetleri ikinci plana itiyor. Uluslararası kredi kuruluşları ve çokuluslu şirketler dünya nüfusunun % 80'den fazlasının geçimini etkileyen bir küresel ekonomik tasarımın hayata geçirilmesi işini Washington merkezli uluslararası bürokrasiye emanet etmiş durumda.

Yüzyılın bitiminde dünya nüfusunun yaklaşık % 15'ine sahip olan zengin ülkeler toplam dünya gelirinin % 80'ine yakınına kontrol ederken, üç milyarı aşan nüfuslarıyla dünya nüfusunun "düşük-gelirli ülkeler" grubunu (Hindistan ve Çin dahil) temsil eden % 56'sı 1993 yılında toplam dünya gelirinin yaklaşık % 5'ini aldı. Dünya nüfusunun yaklaşık % 85'ini temsil eden düşük ve orta-gelirli ülkeler (eski "sosyalist" ülkeler ve eski Sovyetler Birliği dahil) bir arada toplam dünya gelirinin yaklaşık % 20'sini alıyor. Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda modern sektörlerdeki gerçek ücret gelirleri 1980'lerin başından bu yana % 60'dan daha büyük bir oranda geriledi.

Gelişmekte olan ülkelerdeki geçim masrafları ile gelişmiş ülkelerdeki geçim masrafları arasında kayda değer farklılıklar bulunmasına karşın, (yapısal uyum programı altında) ticaret liberalizasyonu ve yurtiçi mal piyasalarının kuralsızlaştırılması ile bütünleşen devalüasyon, yurtiçindeki fiyatların "dolarizasyon"una yol açtı. Temel gıda ürünlerinin yurtiçi fiyatları giderek dünya piyasalarındaki düzeylerine çıkarıldı. Bu yeni dünya ekonomik düzeni, mal fiyatlarının uluslararasılaşmasına ve tam olarak bütünleşmiş bir dünya mal piyasasına dayanmasına karşın, iki farklı "emek piyasası" arasında giderek tam bir su geçirmezlik durumu yaratıyor. Bir başka deyişle, söz konusu küresel ekonomik sistemin ayırt edici özelliği, zengin ve yoksul ülkelerin ücret ve emek maliyeti yapılarındaki ikilik. **Fiyatlar tekleştirilir ve dünya düzeyine yükseltilirken, Üçüncü Dünya ve Doğu Avrupa'daki ücretler (ve emek maliyetleri) OECD ülkelerindekinden 70 kat düşük durumda.** Uluslar arasındaki gelir eşitsizlikleri, ulusların içindeki toplumsal gelir grupları arasındaki aşırı büyük gelir eşitsizliklerinin üzerine biniyor. Çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde ulusal gelirin en az % 60'ı nüfusun üst % 20'lik diliminde yoğunlaşıyor. Eşitsizlikler, 80'ler ve 90'lar boyunca, ulusal ekonomilerin yapısal uyum programı ile "yeniden biçimlendirilmesi"nin ürünü olarak arttı.

1970'lerde üçüncü dünya ülkelerinin çoğu, şimdi kendisinin de kabul ettiği gibi Dünya Bankası'nın tavsiyeleri ile ağır borç yükü altına girdiler. Bu ülkeler borç döngüsünden kurtulamıyorlar, çünkü ihrac ettikleri mallarına verilen fiyatlar gerçek değerde gerilemektedir. Ancak uluslararası örgütler bu ülkelere sürekli olarak (değerleri düşse de) ihracatı önermektedirler. Bu örgüt bir defa da sadece bir kaç ülkeye verilse geçerli olabilir. Düzinelerle borçlu halen ellerinde ne varsa ihrac ederek, daha fazla kazanmanın yolunu arıyorlar. Özellikle madenler, tropikal bitkiler, kereste, et ve balık olmak üzere doğal kaynaklar, IMF ve DB'nin üzerinde ısrar ettikleri dışsattım güdümlü gelişme modeli kaynakların yönetiminden çok (korunmaları hemen hiç gözetilmeden) madencilik gibi doğal kaynakların ihracına dayanıyor **(Lang,Hines).** **Mal bedellerinin uluslararasılaştırılmasıyla fiyatlar evrensel fiyatlara göre ayarlanırken, Üçüncü Dünya ve Doğu Avrupa'daki ücretler OECD ülkelerindeki ücretlerden ortalama on ila 20 kat daha düşüklük.** İstikrar ve yapısal uyum politikalarının en büyük tahribatı eğitim ve sağlıkla birlikte sosyal planda ortaya çıkmıştır. AGÜ'lerde ciddi boyutlara ulaşan gelir bölüşümündeki eşitsizlik daha da artmıştır. "Serbest" piyasa ekonomisine geçiş sağlayacağı iddia edilen politikalar ücretin ulusal gelir içindeki payını daraltırken, kâr ve rantın payı hızla genişlemiştir. Sübvansiyonların azaltılması hatta tamamen ortadan kaldırılması, faiz oranlarının yukarı çekilmesi, fiyat denetimine son verilmesi sabit gelirli emekçi kesimler üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, tasarruf eğilimi yüksek olan varlıklı grupların ulusal gelirden aldıkları pay yükselmiş ve sonuçta bir rant ekonomisi yaratılmıştır. Altyapı

alanında (içme suyu, kanalizasyon) kamu harcamalarının azaltılmasının dayatılması sağlık alanına ayrılan fonların azalmasıyla birleşince yıllarca önce kökü kazınmış kimi hastalıkların yeniden ortaya çıktığı görülüyor. Sağlık hizmetlerinin paralı olması dayatılıyor. Mali'de 1960 ve 1980 yılları arasında %23'lük bir düşüş gösteren bebek ölüm oranı 1980'den 1985 yılına kadar %26,5 oranında arttı. Bununla birlikte IMF ve Dünya Bankası'nın ideolojisine göre yapısal düzenleme programının toplumsal bedeli, istenmeyen yan etkilerdir ve ekonomik modele isnat edilemezler. Toplumsal bedeller kısa vadeli. Oysa ekonomik kazançlar uzun vadeli. **(Toussaint).**

Önümüzdeki sayıda uluslararası ekonomik sistemin iki önemli boyutunu, Asya Krizi deneyimlerinin ışığı altında uluslararası finans hareketlerinin az gelişmiş ülkelere etkileriyle, IMF'nin bu süreçteki rolünü ve WTO'nun az gelişmiş ülkelere serbest ticareti dayatırken gelişmiş merkez ülkelerin nasıl korumacılık yaptığını, WTO'nun IMF ve Dünya Bankası ile birlikte küresel sistemde oynadığı rolü tartışacağız.

Kaynakça

- Amin, S., Küreselleşme Çağında Kapitalizm, Sarmal yayınevi, 1999
Apak, S., Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Anahtar Kitaplar, 1993
Başkaya, F. Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme, Öteki yayınevi, 1995
Chomsky, N., Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi, Metis Yayınları, 2000
Chossudovsky, M., Yoksulluğun Küreselleşmesi "IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü", Çiviyazıları, 98
Hatiboğlu, Z., Orta Düzeyde Uluslar arası İktisat, Lebib Yalkın Yayınları, 1999
Kazgan, G., Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, 1999
Krugman, P.R., Obstfeld, M., International Economics, 1997, Addison Wesley
Lang, T., - Hines, C., Yeni Korumacılık, Kaynak yayınları, 2000
Seyidoğlu, H., Uluslararası İktisat, Güzem yayınları 1996
Seyidoğlu, H., Uluslararası Finans, Güzem yayınları 2001
Sönmez, S., Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, "Sömürgecilikten Küreselleşmeye", İmge Kitabevi, 1998
Toussaint, E., Ya Paranı Ya Canını "Dünya Bankası ve IMF'nin Üçüncü Dünya Politikaları", Yazın yayıncılık 99.
Yıldızoğlu, E., Globalleşme ve Kriz, Alan yayıncılık 1996 (Ayrıca Yıldızoğlu'nun Cumhuriyet Gazetesi'ndeki makalelerinden de yararlanılmıştır.)